

КОНЦЕПТ «ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ» У СИСТЕМІ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Інна ШИШОВА (Кіровоград)

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти серед основних напрямів її подальшого удосконалення особливу увагу приділено постійному підвищенню якості освіти, оновленню її змісту та форм організації навчально-виховного процесу, розвитку системної безперервної освіти та навчання протягом життя. Українська система навчання і виховання осіб з особливостями психофізичного розвитку перебуває на тому етапі еволюції, який визначається як перехідний від визнання рівних прав до надання рівних можливостей, від інституалізації до інтеграції.

У загальноосвітніх закладах уже зараз навчаються діти, які мають не тільки легкі, а й значні порушення розвитку. Інклюзивна освіта (інклюзія - inclusion (англ.) - включення) (інший термін – інтегрована) - навчання і виховання дітей із особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, в єдиному освітньому просторі; гнучка, індивідуалізована система освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання є складовою сучасного освітнього процесу. Навчання і виховання дітей здійснюються за

індивідуальним навчальним планом, забезпечуються медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Основним завданням сучасної науки є сприяння повноцінній соціальній адаптації дітей, інтеграції їх у суспільство шляхом впровадження систем інклюзивного навчання. Унаслідок цього майбутнім педагогам і психологам важливо вчитися діагностувати, ефективно навчати й виховувати, здійснювати заходи профілактики і корекції порушень розвитку, плідно спілкуватися з дітьми різних психофізичних особливостей, стану здоров'я, виконувати надзвичайно складні соціальні функції, сприяючи соціальній адаптації та суспільній інтеграції дітей, формуючи їх особистісно.

Значний розвивальний, корекційний, профілактичний потенціал має трудове виховання. Тому підготовка майбутнього педагога та психолога до здійснення трудового виховання дітей із порушеннями розвитку є важливою складовою у системі психолого-педагогічної підготовки студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка майбутнього вчителя-професіонала передбачає урахування унікальності, своєрідності кожної особистості, її духовного, внутрішнього світу. У класичній та сучасній науці цей напрям розкривають праці К. Ушинського, М. Пирогова, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Монтессорі, А. Маслоу, І. Беха, М. Боришевського, І. Кона. Проблеми формування професійної культури майбутнього спеціаліста, забезпечення його готовності до практичної, зокрема педагогічної, діяльності досліджувалися багатьма вченими у філософських (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремінь, В. Луговий та ін.), психологічних (Д. Богоявленський, П. Гальперін, Є. Кабанова-Меллер, О. Леонт'єв, С. Максименко, Н. Менчинська, С. Рубінштейн), дидактичних (В. Бондар, Ф. Гоноблін, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, О. Мороз, В. Сластьонін) та інших аспектах.

Праці вітчизняних та зарубіжних педагогів та психологів (Г. Вашенко, С. Геллерштейн, В. Сухомлинський, М. Левітов, О. Леонт'єв, І. Ткаченко, О. Ліпман, Д. Тхоржевський, К. Платонов, Н. Калініченко, А. Кендюхова) присвячено науковому обґрунтуванню ролі праці у всебічному розвитку особистості.

Питання психофізіологічних особливостей дітей із порушеннями розвитку, закономірності їх навчання і виховання, особливості спеціальної освіти дітей зі спеціальними потребами та особливості їх розвитку, шляхи соціальної адаптації та реабілітації цієї категорії осіб досліджували у своїх працях науковці В. Бондар, Л. Вавіна, Л. Виготський, В. Засенко,

В. Золотоверх, А. Колупаєва, Г. Мерсіянова, Т. Сак, В. Синьов, Є. Собонович, М. Супрун, Л. Фомічова, О. Хохліна, О. Шевченко, М. Шеремет, М. Ярмаченко та інші.

Формулювання цілей роботи. Насьогодні більшість дітей із особливими потребами навчається у спеціальних закладах освіти. Їх навчання, виховання, соціальну та трудову адаптацію поряд із батьками здійснюють фахівці-дефектологи. Водночас актуальною все більше стає інклюзивна освіта певних груп дітей із особливими потребами. Таким чином майбутні вчителі початкових класів, практичні психологи, соціальні педагоги мають як розуміти важливість складових виховного процесу, так і якомога ефективніше здійснювати всебічний гармонійний розвиток усіх груп дітей. Унаслідок цього розглянемо концент «трудове виховання» у системі психолого-педагогічної підготовки студентів в умовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу статті. Життя дитини складається з виконання багатьох різноманітних дій. Малюк більшу частину свого життя проводить в іграх. Він також малює, ліпить, конструює, танцює, вчиться виразно читати вірші, співати, рахувати, доглядати за рослинами і тваринами.

Діяльність включає як зовнішні (практичні) дії, так і внутрішні (психічні). Практичні дії ведуть до отримання зовнішнього результату. Ним може бути вміння дитини гратися з лялькою або ведмедиком, їсти ложкую, пити з чашки, малювати олівцем, будувати з кубиків тощо. Водночас у дитини формуються і внутрішні дії, за допомогою яких вона розглядає предмети, пізнає їх властивості, встановлює взаємозв'язки, створює задум гри, малюнка або будови, запам'ятовує та ін. Формування таких внутрішніх дій (сприймання, пам'яті, мислення, уяви) становить основний зміст психічного розвитку дитини. Вони забезпечують орієнтування дитини у навколишньому світі, ознайомлення з умовами, в яких необхідно виконувати практичні дії.

Розвиток передбачає становлення дитини як суб'єкта діяльності, здатного до її свідомого здійснення та регуляції. Психічний розвиток людського індивіда - обумовлений процес. Умовами засвоєння соціального досвіду є активна діяльність дитини та характер її спілкування з дорослими [3]. Стати людиною - означає навчитися діяти, гідно поводити себе з іншими людьми, предметами. Оволодіння дитиною під керівництвом дорослих суспільним досвідом, досягненням людської культури свідчить про засвоєння нею вміння правильно використовувати предмети, спілкуватися з іншими людьми за допомогою мовлення,

поводитися згідно з правилами суспільної моралі тощо.

У психології існує діяльнісний підхід до вирішення багатьох психолого-педагогічних проблем. У центрі уваги діялісного підходу - принцип єдності діяльності та свідомості. Суть цього принципу полягає в тому, що діяльність розглядається:

- 1) як умова виникнення, чинник формування і об'єкт застосування свідомості;
- 2) як форма активності свідомості;
- 3) як регулятор поведінки і дій людини.

Психіку не можна вивчати у відриві від діяльності, якою займається людина. Під впливом навколишнього середовища і безпосереднім впливом дорослих (О. Леонтьєв [3], О. Смирнов, Б. Теплов) у дитини розвиваються довільні психічні процеси, формується готовність до навчальної і трудової діяльності. Діяльність дітей з типовим інтелектом (Л. Божович, О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Леонтьєв) зазнає певних істотних змін у процесі онтогенезу.

У вивченні розвитку психіки дитини необхідно виходити з аналізу розвитку її діяльності. У свою чергу розвиток діяльності залежить від наявних життєвих умов. О. Леонтьєв [4] розкриває значення і механізми впливу діяльності на дитячий розвиток. Він вважає, що варто говорити про залежність розвитку психіки не від діяльності взагалі, а від провідної діяльності.

Академік С. Максименко пише: «Творчим видом людської діяльності, що потребує від людини не тільки спеціальних знань і умінь, дотримання технологічної дисципліни, а й здатності оперативно приймати рішення у нестандартних ситуаціях, постійно вдосконалювати процес діяльності та створюваний нею продукт є праця.

У праці людини виявляються її уважність, спостережливність, увага та мислення. Особливо важливі ці якості тоді, коли перед людиною постає нове для неї трудове завдання, коли вона шукає нових, досконаліших способів його виконання [5, с. 92]». «Праця є джерелом різноманітних емоцій людини. У процесі роботи людина переживає успіхи та невдачі» [5, с. 92]. «Що більше людина захоплюється працею, то легше вона переборює труднощі, досягає більших успіхів, одержує більше задоволення» [5, с. 95].

Основними видами дитячої праці є самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна (художня) праця.

Особливості психічного розвитку дітей з типовим розвитком так само властиві і дітям, що мають його порушення (Г. Дульнев, І. Єременко,

Б. Пінський, В. Петрова, В. Синьов, Н. Стадненко, Ж. Шиф).

Будь-яке порушення, часом досить незначне, може негативно позначитися на психічному розвитку дитини, викликати певні обмеження й специфічні особливості пізнавальної діяльності, деформувати становлення особистості [6, с. 14].

Види порушень класифікують у відповідності зі сферою психофізичного розвитку, де відбулося ушкодження, ступеня прояву дефекту і часу, коли він відбувся. Це діти:

- з порушеннями слуху (глухі, зі зниженим слухом, пізнооглухі);
- з порушеннями зору (незрячі, зі зниженим зором, пізноосліплі);
- з тяжкими порушеннями мовлення;
- з порушеннями опорно-рухового апарату;
- з порушеннями психіки - із порушеннями інтелекту (з розумовою відсталістю і затримкою психічного розвитку) та з психоневрологічними захворюваннями зі збереженим інтелектом;
- зі складним дефектом (або зі складною структурою порушень) [6, с. 16].

Розглянемо особливості деяких груп цих дітей, що мають принципове значення у контексті нашого дослідження.

Слух відіграє важливу роль у розвитку людини. Втрата слуху, навіть часткова, створює бар'єр між людиною і суспільством, обмежує діяльність, затримує розвиток особистості. Розвиток психіки слабочуючої дитини відбувається з відхиленнями від норми. Дитина не тільки погано чує, тобто має фізичний (біологічний) недолік, у неї порушено також інші функції і сторони психіки, що визначають хід розвитку її особистості. Сутність аномального розвитку дитини з частковим порушенням слуху полягає у тому, що його першопричина є біологічною (фізичний дефект слуху), а наслідки - соціальними (порушення спілкування, що ведуть до атипового характеру формування психіки).

Випускники шкіл для дітей із порушеннями слуху отримують спеціальності, навчаючись на учбово-виробничих підприємствах Українського товариства глухих, у профтехучилищах, коледжах, вищих навчальних закладах і безпосередньо на підприємствах. В основному це інженерно-технічні професії. Рідше вони отримують професійну художню, культурно-освітню підготовку, професійну підготовку в галузі фізичної культури і спорту, а також економічну, педагогічну і медичну освіту [6, с. 58].

Проблема діагностування, виховання, навчання, соціалізації дітей із порушеннями зорової функції потребує особливої уваги майбутніх фахівців. Глибина і характер уражень зорового аналізатора позначаються на розвитку всієї сенсорної системи, визначають провідний шлях пізнання навколишнього світу, точність і повноту сприймання образів зовнішнього світу. Діти з порушеннями зору є більш залежними від суспільства й організації корекційно-педагогічних умов життя.

Професійну орієнтацію осіб із порушенням зором проводять із урахуванням медичних свідчень і протипоказань. Значна кількість осіб із порушенням зором працює на промислових підприємствах. В учнів вже у школі розвивають технічні здібності, конструктивну творчу уяву. Школярі вивчають креслення, машинознавство, електро- і радіотехніку, беруть участь у діяльності гуртків і факультативів. Учні мають знати, що серед людей із порушенням зором є відомі вчені, композитори й музиканти; слабозорі успішно працюють програмістами, економістами, істориками, філологами, математиками, масажистами, лісоупорядниками, бджолярами, садівниками, агрономами. Незрячі люди працюють у різних галузях мистецтва, літератури [6, с. 83].

Дитячий церебральний параліч – це патологія, що виникає у результаті ураження головного мозку, перенесеного у пренатальний період або в період незавершеного процесу формування основних структур і механізмів мозку, що обумовлює складне поєднання неврологічних і психічних розладів. При цьому спостерігається не тільки уповільнений темп психічного розвитку у цілому, але й нерівномірний, диспропорційний характер формування окремих психічних функцій [1; 2; 6].

Корекційно-педагогічна діяльність, що здійснюється під час ДЦП, має бути своєчасною, взаємопов'язаною, безперервною, взаємозалежною, комплексною, ефективною. Це тривалий процес, який вимагає значних зусиль та терпіння. У дитини із церебральним паралічем необхідно сформувати позитивні особистісні якості, адекватне ставлення до життя, привчити до самообслуговування, праці.

Трудове виховання є обов'язковим і ефективним фактором виховання, формування у дітей із церебральним паралічем позитивних моральних рис, якостей гуманної, цілісної особистості. Його здійснюють як у процесі повсякденного життя, так і на спеціальних заняттях із праці. Професійну орієнтацію дітей із церебральним паралічем проводять упродовж усього періоду навчання з метою підготовки до тієї майбутньої професії, що відповідає

психофізичним можливостям та інтересам дитини.

Під час проведення уроків використовують різні корекційні форми та види робіт. Особливу увагу приділяють предметно-практичній діяльності учнів, розвитку тонкої моторики (діти повинні більше діяти самостійно: малювати і писати, в тому числі на піску, манці, ліпiti, складати, розрізати). Такі види робіт мають власну цінність, а також готують дитину до опанування письма, яке є складною координаційною навичкою, що вимагає злагодженої роботи м'язів кисті, усієї руки, правильної координації рухів усього тіла [1; 2; 6, с. 176].

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку здатні до розвитку, який здійснюється уповільнено, атипово, з багатьма, часом дуже різкими, відхиленнями від норми. Структура психіки дитини із порушеннями інтелектуального розвитку (С. Рубинштейн, 1983) є надзвичайно складною. Первинний дефект веде до виникнення багатьох інших вторинних і третинних відхилень. Проте цим дітям властиві і деякі позитивні можливості, наявність яких служить опорою, що забезпечує процес розвитку [8, с. 70-71].

Діти з обмеженими розумовими можливостями характеризуються низьким рівнем сформованості всіх якостей розумової діяльності, індивідуального способу її виконання та високим рівнем їх взаємозв'язку (С. Шипіцина, 2005). Чим нижчий рівень розумового розвитку має дитина, тим вищий у неї ступінь зв'язку між усіма показниками розумової сфери. І навпаки, чим більше дитина наближається до норми, тим характернішим для неї є явище гетерохронності у розвитку. Розумово відсталим дітям притаманне значне відставання в розвитку всіх розумових якостей та індивідуального способу діяльності. У дітей із ЗПР найбільше страждають узагальненість та усвідомленість розумової діяльності [11, с. 136].

Під час навчання враховують, що психічну діяльність розумово відсталої дитини певною мірою можна скоригувати. Її мозок пластичний, а це є основою розвитку. Тому сучасні педагоги, психологи, медики підкреслюють необхідність корекції дефекту у ранньому віці, спираючись на збережені можливості дитини, приділяючи особливу увагу становленню її вищих психічних функцій та трудовому вихованню [5; 7; 8; 9; 10].

К. Рейдою відмічено, що діяльність розумово відсталих не є хаотичною, вона має свою логіку, яка розкривається при аналізі її структури. Своєрідність особистості цієї категорії дітей знаходиться у нерозривному зв'язку з особливостями їх діяльності, в процесі якої формується особистість. Щоб здійснити перетворювальний вплив на формування

особистості учня, у процесі навчання і виховання необхідно враховувати психологічні особливості його діяльності [7, с. 6].

О. Хохліна пише, що у корекційно-розвивальній роботі з дітьми, які мають обмежені розумові можливості, особлива роль відводиться корекційно-спрямованому трудовому навчанню. Предметом його впливу є розумова сфера учня, а саме інтегративне психічне утворення, що визначає загальні інтелектуальні здібності до навчання та виконання праці. Його складають якості розумової діяльності (узагальненість, усвідомленість, самостійність, стійкість) та індивідуальний спосіб діяльності [10, с. 31].

О. Літовченко, досліджуючи розвиток моторики розумово відсталих дітей засобами впливу на тактильну і пропріоцептивну чутливість, підкреслює, що на першому місці серед завдань корекційно-розвивального навчання і виховання дітей з особливими потребами при їх підготовці до навчання в школі стоїть сенсорний розвиток: «У розумово відсталих дітей мають бути сформованими вміння і навички у засвоєнні еталонів-зразків кольору, форми, величини, нагромадженні узагальнені уявлення про властивості предметів і матеріалів. При конструюванні, ліпленні, аплікації, роботі з природними матеріалами розумово відстала дитина розвиває мілку моторику, використовуючи при цьому в першу чергу відчуття від зорового, тактильного і рухового аналізаторів» [5, с. 3].

Характерними для синдрому РДА є: аутизм, тобто безмежна «екстремальна» самотність дитини, зниження здатності до встановлення емоційного контакту, комунікації та соціального розвитку, труднощі у встановленні контакту очей, взаємодії поглядами, мімікою, жестами, інтонацією. Найбільш яскраво поведінкові проблеми (самоізоляція, надмірна стереотипність поведінки, страхи, агресія та самоагресія) спостерігаються в дошкільному віці від 3 до 5-6 років. Підняти активність дитини із РДА й зняти патологічну напругу можуть спеціальні, індивідуально підібрані фізичні вправи. На уроках праці, малювання дитина із аутизмом може отримати перші враження від того, що працює разом з усіма, зрозуміти, що її дії дають реальний результат [6, с. 253].

Таким чином, трудове виховання для дітей з особливими потребами виконує пропедевтичну функцію щодо подальшого їх професійно-трудоного навчання і має забезпечити досягнення ними таких показників, які відповідали б вимогам доступних для опанування даною категорією учнів видів трудової діяльності. Провідну роль у трудовому вихованні відведено його змісту – педагогічно

обгрунтованому, логічно впорядкованому і зафіксованому у навчальних програмах, на основі якого учні засвоюють знання і трудові дії (практичні вміння), необхідні для їх трудової підготовки та корекційно-розвивальної роботи.

Уроки трудового навчання створюють найбільш сприятливі умови для усунення (корекції) недоліків, наявних у дітей. Порівняно високі можливості розвитку розумових процесів на уроках праці можна пояснити тим, що у вирішенні трудового завдання учні діють у відповідності зі своїм бажанням, а не тільки виконують волю педагога. Цим же фактором значною мірою визначається ефективність як морального і фізичного, так і естетичного виховання школярів за допомогою трудового навчання.

Висновки і перспективи. 1. Сучасні умови розвитку суспільства, конкуренція на ринку праці, проблеми працевлаштування осіб із обмеженою працездатністю вимагають раннього життєвого і професійного самовизначення. Школа допомагає цьому шляхом політехнізації шкільної освіти, цілеспрямованої профорієнтації, підвищення якості загальної освіти і рівня соціальної адаптованості вихованців. Велику роль у цьому відіграє система трудового виховання.

2. Праці належить вирішальна роль у корекції розвитку і становлення особистості. Включення у колективну виробничу працю за умов її правильної його організації є переломним періодом у житті учнів з особливими освітніми потребами, адже їх таким чином вводять до системи суспільних відносин, що вимагають співпраці, вимогливості, довіри та взаємодопомоги. У результаті аналізу окресленої наукової проблеми з'ясовано, що формування особистості дитини з особливими освітніми потребами здійснюється у тісній взаємодії з її трудовим вихованням, під яким розуміють цілеспрямований процес формування у дітей трудових навичок і вмінь, поваги до праці дорослих, звички до трудової діяльності.

3. У корекційно-виховній роботі першочергову роль відіграють не засоби корекції чи методичні прийоми, а особистість педагога, тобто педагогічно спрямована сукупність його соціально і професійно значущих характерологічних якостей.

Педагог, що працює із дітьми з особливими потребами, має бути сформованою, самоактуалізованою особистістю, чітко розуміти і здійснювати на практиці корекційний вплив на учнів даної категорії, розбиратися у специфічній діалектиці їхнього розвитку. Тому перспективи подальших досліджень полягають у розробці концепції збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ипполитова М. В. Воспитание детей с церебральным параличом в семье / Ипполитова М. В., Бабенкова Р. Д., Мастокова Е. М. - М., 1993. – С. 216-241.

2. Козьякин В. И. Детские церебральные параличи: медико-психологические проблемы / Козьякин В. И., Шестопалова Л. Ф., Подкорытов В. С. – Львів: Українські технології, 1999. – 144 с.

3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – [2-е изд.] – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.

4. Літовченко О. В. Розвиток моторики розумово відсталих дітей засобами впливу на тактильну і пропріоцептивну чутливість: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / О. В. Літовченко / Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – Київ, 2004. – 16 с.

5. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник / С. Д. Максименко. – Впдання друге, перероблене та доповнене. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 272 с.

6. Рацул А. Б. Корекційна педагогіка. Навчальний посібник / А. Б. Рацул, І. О. Шипова, О. А. Рацул. – Кіровоград: «КОД», 2012. – 356 с.

7. Рейда К.В. Виховання готовності учнів допоміжної школи до самостійної праці в системі професійно-трудового навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / К.В. Рейда; Інститут

спеціальної педагогіки АПН України. – Київ, 2003. – 21 с.

8. Рубинштейн С. Я. Психологія умовно отсталого школьника: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2111 «Дефектологія» / С. Я. Рубинштейн. - [3-изд., перераб. и доп.]. – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.

9. Тиха Е. В. Корекція психічного розвитку в процесі навчання молодших школярів з аномаліями зору: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Е. В. Тиха. – Київ, 2001. – 21 с.

10. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з обмеженими розумовими можливостями: автореф. дис. на здобуття наук. ст. докт. психол. наук: спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / Інститут дефектології АПН України. – Київ, – 2000. – 39 с.

11. Шипішина Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта / Л. М. Шипішина. – [2-е изд., перераб. и дополн.] – СПб.: Речь, 2005. – 477 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шипова Інна Олексівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: питання вікової, педагогічної психології, корекційної педагогіки.